

את הפרופסור רחל מילשטיין פגשתי באחד מימי הקיץ החמים בדירתה בירושלים. השם רחל ניתן לה בעקבות הבטחה מצד אמה לאחות סבתה, המשוררת רחל. "תקראי נא בשמי לבתך הקטנה / להציב לי יד. / פה עגום - / לעבר לעד", כתבה המשוררת בשיר שתיעד את בקשתה. הפרופסור מילשטיין נולדה ברעננה, גדלה בתל אביב והגיעה לירושלים לצורך לימודים באוניברסיטה העברית. מכאן היא נעה בשני מסלולים מקבילים: המדרג האקדמי וריקודי הבטן. מסלול אחד הפך למקצוע: פרופסור ללימודי אמנות האיסלאם. השני נשאר תחביב: רקדנית בטן.

נגיעות ראשונות

החיבור בין מילשטיין למחול המזרחי החל בעקבות מפגש מקרי בפסטיבל המחולות בדליה.

"אני חושבת שהיתה לי משיכה לסוג התנועה הזה עוד לפני שידעתי, אפילו לפני שראיתי אותו. כשהייתי בתיכון נסעתי לפסטיבל דליה. היה שם אוהל של צ'רקסים ושל דרוזים ושל ערבים. בגלל שלמדתי במגמה מזרחית וגם תמיד אהבתי את המשהו האחר, הלכתי כמובן לאוהלים האלה. ניגנו שם מוסיקה מזרחית וכל מיני בחורות ובחורים, יהודים בעיקר, עמדו ונענעו. זה מצא חן בעיני והתחברתי".

המשיכה והסקרנות שהתעוררו בעקבות מפגש זה הובילו אותה בהמשך בתקופת שירותה הצבאי, לנשף סילבסטר בבאר שבע שבו רקדה להלובה, יהודייה ממוצא מצרי שהופיעה מדי פעם בישראל בשנות ה-60. רק מאוחר יותר החלה מילשטיין ללמוד ריקודי בטן בצורה מסודרת.

"בתקופה ההיא כל התרבות המזרחית עוד היתה כמעט מתחת לשטיח. אבל עובדה שבשנות ה-60 בכל זאת עשו נשפים עם ריקוד מזרחי. קניתי כרטיס והלכתי לנשף. כשלהלובה הופיעה כל כך הרבה אנשים הקיפו אותה, שאני לא ראיתי כלום. פשוט לא ראיתי כלום. אחר כך, בשנות ה-70, הייתי בניו יורק במסגרת לימודי הדוקטורט שלי. החלטתי לנצל את ההזדמנות וללמוד ריקודי בטן. פתחתי דפי זהב וגיליתי שהרשימה ארוכה. איכשהו נפלתי לא טוב. נפלתי על מורה הונגרייה, בלרינה מהבלט של בודפשט, שמכיוון שלא התקבלה לינוי יורק סיטי בלטי, עבדה לפרנסתה במועדוני לילה. שם היא הכירה רקדניות בטן ולמדה מהן את הריקוד. מכיוון שהיתה מאוד מוכשרת, היא עשתה את הווריאציה שלה. מאוד התפעלתי ולמדתי אצלה קרוב לשנה. רק מאוחר יותר הבנתי שמה שלמדתי לא היה בעצם ריקודי בטן. האוזן שלה לא היתה אוזן ערבית והיא גם לימדה כמו שמלמדים בלט קלאסי: עושים על הבר עשרים פעם בדיוק אותה חצי תנועה. אבל

תגובות לאחר מכן, איך אני זוכרת הכל בעל פה ואם אני מנגנת מתוך תווים בחושך".

השלב הבא הוא להיכנס אל תוך הסרט כשחקנית...

"אכן, גילמתי את ורדה הפסנתרנית בטלנובלה על קצות האצבעות ושיחקתי בסרט שגם עשיתי לו את הפסקול, גולם במעגל. פרט לכך עבדתי עם הכוריאוגרף נמרוד פריד במסגרת מופע ליגוונים במחול, אילתרתי על פי הנחיית הכוריאוגרף. בהופעה ניגנתי באופן חי על הבמה את הקומפוזיציה שהתגבשה באלתור בחזרות".

לא חסרים לך הקונצרטים והרסיטלים?

"בשנים הראשונות זה היה חסר, אך החלטתי החלטה רציונלית. הרי אי אפשר לרקוד על כל החתונות. היו לי שתי בנות צעירות והפרויקט של מוסיקה למחול דרש הרבה מאוד מאמץ ולמידה באופן עצמאי, כי הוא נבנה כמעט בעשר אצבעות, כך שתמיד צריך לוותר לטובת יתר הדברים. היום אני לא חשה בחיסרון של קונצרטים ומאוד גאה במקום שאליו הגיע התחום היום. זאת הציונות הפרטית שלי. שיניתי את הקיים והאמנות הזאת, שנאבקה להיוולד, נולדה והתפתחה".

מהם מקורות ההשראה שלך?

"אני מכורה לתיאטרון ואני אוהבת מאוד שירה וג'ז. גם משפחתי היא מקור השראה ועידוד בשבילי, כמו גם תלמידי. בסוף כל שיעור הם מודים לי במחויבות כפיים, והנה אני שוב על הבמה, איפה שהתחלתי. משם אני שואבת את הכוח להמשיך ולנגן בשמחה".

שרון טוראל היא מאסטרנטית באקדמיה למוסיקה ולמחול על שם רובין, ירושלים. בעלת תואר שני מהאוניברסיטה העברית בחקר סכסוכים. מרצה בתחום תולדות המחול במסגרת השתלמויות ללימודי תעודה וכותבת ביקורות מחול. רקדנית ומורה למחול מזרחי. sharontr@gmail.com

היתה חוויה בלתי נשכחת, שבה הכנתי שתי פסנתרניות למחול מודרני, שהיה שם בחיתוליו. בקורס היו 47 פסנתרנים ואני בחרתי מתוכם שתיים. הם הזמינו אותי פעם נוספת והמשכתי להכשיר פסנתרנים נוספים. בכל מקום שאליו הלכתי התגאיתי בבית השני שלי, האקדמיה".

ציירת קודם, כי האקדמיה הגבוהה היא המקום היחיד בארץ שבו מלמדים פסנתרנים למחול. מה עוד את מלמדת?

"אני מנגנת בשלושה מוסדות: בקונסרבטוריון, בבית הספר התיכון שליד האקדמיה ובאקדמיה הגבוהה. באקדמיה הגבוהה אני מעבירה כמה קורסים: הראשון הוא קורס העשרה לפסנתרנים שכבר מנגנים בפועל בשיעורי מחול. אני מעשירה אותם ומשלימה להם ידע. קורס נוסף שאני מעבירה מיועד לפסנתרנים בשנה ג' וד' עם יכולת אלתור, שיכולים להיות מלווים למחול. אחת המטרות שלי היא שהפסנתרן יבין את חשיבותו בשיעורים. שניים מתלמידי מנגנים באקדמיה הגבוהה. הקורס השלישי שאני מעבירה הוא לרקדנים בשנה ד'. הקורס מעשיר מבחינה מוסיקלית את הרקדנים בתחום של בלט קלאסי. כמורים למחול בעתיד עליהם להמשיך את מסורת הבלט הקלאסי. אני חושפת לפנייהם את המוסיקה הרלוונטית - במה להשתמש, איך להנחות פסנתרנים, מה מתאים לאיזה סוג של תרגיל. אנחנו נוגעים מעט מאוד גם במודרני, אבל עובדים בעיקר על קלאסי. חשוב לי שהם יידעו את הבלטים החשובים, ככלי עבודה להמשך הדרך".

ספרי על הרומן שלך עם סרטים אילמים.

"לפני כמה שנים הוזמנתי לנגן בסרטים אילמים. אני מתייחסת אל הסרט עצמו כאל מחול, כי אמנם אין בו סאונד, אבל יש בו תנועה, התנועה של החיים, ויש בו סיפור או התרחשות. כל אלה נותנים לי חופש מחולט לאלתר. בזמן הצפייה בסרט אני מנגנת על הבמה, כשהסרט מולי והקהל מאחורי. למזלי, לאורך השנים התרגלתי לנגן בלי להסתכל על המקלדת, אלא על המורה. בסרט, כשיש חושך, אין לי בעיה. אני יכולה להסתכל על הסרט עצמו. משעשע לשמוע

רחל מילשטיין ויעל מואב
Rachel Milstien and Yael Moav

“העובדה שהעזתי להופיע” שיחה עם רחל מילשטיין, חלוצת רקדניות הבטן בישראל

יעל מירו

אתה דיאלוג. מאוחר יותר תפרה לה בגד, ארננה תזמורת שחבריה היו סטודנטים למוסיקולוגיה ונגנים מקצועיים ממזרח ירושלים ובמשך שנתיים, אחת לשבועיים, ירדה לאילת כדי להופיע במלון לחם. השמועה על האשכנזייה המשכילה הרוקדת ריקודי בטן עשתה לה כפיים והגיעה גם לירושלים. מילשטיין הזמנה להופיע במועדונים בירושלים ובחתונות של יהודים ושל ערבים.

“אני חושבת שהתרומה שלי היא בזה שהופעתי. הופעתי בעיקר אצל יהודים והעובדה שאני אשכנזייה ומשכילה נתנה לאנשים את הרצון להסתכל. אין סוף פעמים אנשים ניגשו אלי בסוף המופע ואמרו, ‘בחיים לא הייתי מסתכל על ריקודי בטן, אבל בגלל שזו את ואנחנו יודעים שאת

”כולם קמו ורקדו, כל אחד בתורו. כשהגיעו אלי לא יכולתי להתחמק, אז התנועעתי קצת. היום אני יודעת שלא ידעתי לרקוד בכלל. מה שעשיתי זה ריקוד חופשי, עם קצת טעם מזרחי. אבל זה היה ממש ריקוד חופשי שלי, לא דומה כמעט לריקוד מזרחי. היום אני מתביישת כשאני חושבת איך בכלל העזתי, אבל זאת היתה מין תמימות שכזאת.”

הנגנים הערבים דווקא התפעלו מהרקדנית הישראלית הצעירה והציעו לה להצטרף אליהם כרקדנית חתונות. מילשטיין קיבלה את ההזמנה והתחילה להתוודע למוסיקה הערבית. היא שמעה יותר ויותר מוסיקה ערבית והחלה ליצר

זה נתן לי את הרצון, את הטעם ואת ההתייחסות הרצינית, מכיוון שמבחינתה זה היה נורא רציני, העסק הזה.”

מרקדנית חתונות ומועדוני לילה לרקדנית מקצועית

תובנות שהתגבשו עם הזמן עוד לא היו באותה תקופה בתודעה הפרטית של מילשטיין, גם לא בתודעה הציבורית. לאחר שובה לישראל הזדמנה מילשטיין לחתונה ערבית בוואדי אל-ג'וז בירושלים. בזה אחר זה קמו האורחים ורקדו, כדי לשמח את החתן והכלה. כאשר הגיע תורה, יישמה את הידע שלמדה בארצות הברית ורקדה “מזרחי”.

יכול להיות ברמה, שיש איפה ללמוד ויש ממי ללמוד, גם אם לשם כך צריך להביא רקדנים מקצועיים מחוץ לארץ או לנסוע אליהם. הבנות פה התחילו לנסוע הרבה, בעיקר למצרים, כדי לקחת שם שיעורים. גם זאת התרומה שלי."

ואז התחלתי ללמד בקאונטרי קלאב

החשיפה של הציבור הישראלי הרחב למחול המזרחי העלתה את הדרישה להוראת ריקודי בטן. אחרי הפסטיבל פנו אל מילשטיין נשים שביקשו ממנה ללמד אותן בקאונטרי קלאב בגלילות.

"היו שם המון עיראקיות וזה קסם להן. הן פנו למנהל וביקשו ריקודי בטן, אבל הוא סירב ואמר, 'אצלנו בקאונטרי קלאב לא יהיו דברים מהסוג הזה'. הן התעקשו, אז המנהל העמיד לרשותן אולם ואמר, 'אם אתן רוצות, תשלמו בנפרד. אני מוכן להעמיד לרשותכן את האולם. אבל זה לא יהיה חלק נורמלי מהפעילות של הקאונטרי קלאב'. כל כך הרבה נשים רצו ללמוד והיו לי שם איזה שלוש או ארבע קבוצות. פעם בשבוע ירדתי לתל אביב ולימדתי כל היום בקאונטרי קלאב. בסוף השנה התברר שהן אפילו לא סיפרו לבעלים שלהן שהן לומדות ריקודי בטן. זאת היתה ההתנסות הראשונה שלי בהוראה."

מכאן ואילך, לצד המופעים, התחילה מילשטיין ללמד. כשיעל, בת אחיה, פתחה סטודיו בירושלים, היא עברה ללמד שם. השתיים נסעו יחד להשתלמות בארצות הברית ובשלב העל מופע בשם "דרך אשה". "אמנות לעם" הריצה את המופע ברחבי הארץ והן הופיעו אתו כמאה פעמים. אל הסטודיו בירושלים הן המשיכו להביא מדי פעם סדנאות עם מורים מצרפת. את הבחירה בצרפת מסבירה רחל כך:

"בעלי צרפתי, אז הייתי הרבה בפריז. לקחתי שם שיעורים והכרתי את הברנז'ה. הם היו הרבה יותר אותנטיים מאשר באמריקה. שם לקחו את זה לכיוון הוליוודי."

בין פרופסור לאמנות האיסלאם לרקדנית בטן

היותה תופעה ייחודית – פרופסור לאמנות האיסלאם הרוקדת

בארץ. פסטיבל ישראל נפתח עם מופע של ויליאם פורסיית, אבל בכל העיתונים כתבו על המחול המזרחי. זה פתח את הלבבות."

בעוד הקהל והמבקרים הגיבו בחום למחול המזרחי, הרקדניות ה"אותנטיות" נפגעו מכך שלא הזמנו להופיע בפסטיבל ופנו בתלונות למילשטיין. בסופו של דבר הצורך שלהן להיראות הביא אותן למופעים ולסדנאות.

"הבחורות האלה חשבו שאין צורך ללמוד, מספיק שנולדת אותנטית. ברגע שהבאנו לפסטיבל רקדנים מקצועיים מחו"ל ועשינו סדנאות, הן התחילו לפנות אלי. תחילה הן התלוננו שלא הזמנתי אותן להופיע, אבל פתאום הן היו צריכות להתעמת עם משהו אמיתי. הן באו לראות את ההופעות והבינו מה זה מחול מזרחי. לאט לאט הן החלו לבוא לסדנאות. הן לא באו כי חשבו שיש מה ללמוד, אלא כי לא יכלו שלא להיראות. פתאום הן ראו שגם להן יש מה ללמוד. זה עשה ניקוי ראש לרקדניות בארץ. מאז התחילו להבין שריקוד יכול להיות אמנותי

Rachel Milstien (Right) and Yael Moav

רחל מילשטיין (מימין) ויעל מואב

דוקטורנטית, היינו מוכנים להסתכל ונכבשנו. בצורה כזאת גרמתי לאשכנזים, שבחיים לא היו רוצים לראות ריקוד כזה ולשמע מוסיקה כזאת, להסתכל. למזרחים שבשמחות שלהם הופעתי נתתי לגיטימציה, כי אם אשכנזיה משכילה יכולה לרקוד, סימן שזה לא בושה. כנראה רקדתי טוב, כי אנשים רצו לראות והיו מוכנים לשלם. הייתי צעירה עם גוף טוב ועשיתי תלבושות שהיה בהן יותר נגלה מנסתר, אז יכולתי לעשות מה שאני רוצה. אבל זה באמת לא היה ריקוד מזרחי. לא שלטתי בטכניקה מזרחית ובוודאי שלא בסגנון המזרחי."

באותו שלב הצליחה מילשטיין ללכוד את תשומת לבו של האמרגן דב עילם, שהציע לה להעלות מופע בימתי מוסבר.

"הרעיון למופע היה של עילם, שהתקשר אלי ואמר לי: 'למה לא תעשי מופע? את יודעת להרצות, אז תרצי ותרקדי'. אמרתי לו שאני לא מערבת את הצד האקדמי עם ריקוד, אבל החלטתי לעשות מופע עם גיסי, שפרה מילשטיין, שהיא שחקנית. היא קראה בצורה אמנותית טקסטים מתורגמים מערבית לעברית ואני רקדתי. כך נוצר המופע אלף לילה ולילה."

פסטיבל ישראל כנקודת תפנית

המופעים של מילשטיין סללו את הדרך לבחורות נוספות. במרחב הישראלי התחילו להופיע עוד ועוד רקדניות בטן, ביניהן צעירות מזרחיות. נוצרה הבחנה בין רקדניות בטן "אותנטיות", שיודעות לרקוד, לרקדניות בטן "אקדמיות", שאינן יודעות לרקוד. בין אלה לאלה לא היה דיאלוג, עד שב-1990 פנה למילשטיין עודד קוטלר, המנהל האמנותי של פסטיבל ישראל אז, והציע לה להפיק מופע של ריקוד מזרחי בפסטיבל.

"זה היה שינוי בהתייחסות בארץ לריקוד המזרחי. הפקנו מיני פסטיבל בתוך פסטיבל ישראל, שהיו בו גם הופעות וגם סדנאות. הבאנו שישה רקדנים מצוינים מארצות הברית, מאנגליה ומגרמניה. אחד מהם היה 'בובי', רקדן ממוצא לבנוני שהקים להקה בניו יורק. הוא כבר היה מבוגר ושמן מאוד, אבל כשעלה על הבמה זה היה מדהים. הוא היה חיית במה אמיתית וכל דבר שעשה עלה לדרגה של אמנות אחרת. המופע הכה גלים אדירים

אלא במובן של ניסיון חיים, של הסתכלות על החיים, של זיקנה במובן הטוב של המלה, שיש לך ניסיון חיים ואתה רואה את הדברים מלמעלה. היום, למשל, אותה תנועה שפעם הייתי רוצה לעשות אותה סקסית, זה לא יהיה סקסי בכלל. זה יכול להיות חושני, אבל זה לא יהיה סקסי. זה פשוט לא מתאים לגיל שלי. לא שאני חושבת שזה לא מתאים, אלא שהבפנים שלי כבר לא דורש את זה. זה משהו אחר."

**אפילוג - מבט לעתיד
בציפייה דרוכה**

רגע לפני שאנחנו נפרדות, אני שואלת לדעתה על המצב בסצינת המחול המזרחי היום בישראל. עתירת ניסיון וידע היא מתבוננת על העבר בעין ביקורתית של פרופסור, נרגשת עדיין מציפייה לעתיד לבוא.

"ריקוד מזרחי הוא כל כולו דקורטיבי והוא כל כולו הופעה. הוא כל כולו רגש, חושניות ומוסיקה. היום הפנים שלו כבר שונות לגמרי. יש דור צעיר ומוכשר וסוף סוף אנחנו מתחילים לראות את מה שקיוויתי תמיד מאז שהתחלתי, שיהיה מי שיעשה שילוב בין מחול אמנותי-מודרני למחול המזרחי. אנחנו כבר רואים את הניצנים. יש בחורות רציניות, שיש להן רקע אמיתי בריקוד, המסתכלות על ריקודי הבטן בצורה רצינית ולא כמשהו שהולכים אתו לחתונות לסחוט כסף. קשה עדיין לומר שמצאנו את סגנון המחול המזרחי המקומי. כרגע כל אחת עושה משהו אחר לגמרי. כל אחת עושה בסגנונה או מאמצת איזשהו סגנון."

המשיכה להופיע עוד למעלה מעשור וקיבלה תגובות מחמיאות על איכות הריקוד שלה.

"רק אחרי שהטמעתי את הטכניקה והתבגרתי הייתי מסוגלת להיות מה שאני כאשה מבוגרת, בלי לחפש להיות צעירה. הפנמתי גם את מה שאני חושבת על אמנות מזרחית ביחד. כשאני מלמדת היום או עובדת בבית, אני מפיקה מעצמי דברים שאף פעם בעבר לא עשיתי, הרבה יותר טובים ממה שעשיתי בעבר. אני חושבת שזהו, היום יש לי הכיוון שלי. לו היה לי זמן, הייתי רוצה להקים להקה, אבל אין לי זמן. חבל שאני כבר כל כך מבוגרת. כושר יש לי, אבל הפנים בכל זאת מסגירות את הגיל ואני לא בטוחה שאחרי גיל שישים יש קהל שרוצה לראות את זה. אחד הדברים המיוחדים של המזרח הוא שהגיל לא משחק, אפשר לרקוד מבוגרים. לא כאן. בחברה שלנו יש יחס מיוחד לגיל צעיר. כשאשה מבוגרת רוקדת, אומרים שזה פתטי. ברמה של הפנטזיות אני ממשיכה לרקוד."

"הגוף כבר מדבר ועכשיו הוא לא סתם מדבר. הוא מדבר את הגיל שלו. לא במובן הטכני,

ריקודי בטן - נתפשת על ידי מילשטיין כתוצאה של מהלך אקראי. מן השיחה שערכתי עמה עלה שבשבילה האקדמיה היא קריירה, בעוד הריקוד הוא אהבתה הגדולה.

"אני חושבת שזה מקרי, שהחיים הובילו אותי לאמנות איסלאמית במובן האקדמי וגם לריקוד המזרחי. לפחות הצד האקדמי היה כמעט במקרה. למדתי במגמה מזרחנית שלא מרצוני, פשוט הכריחו אותי. אחר כך, בצבא, הייתי במודיעין, אז כבר הלכתי ללמוד מזרחנות באוניברסיטה. חשבתי לעבור לחינוך או משהו כזה, אבל מכיוון שהיה צריך ללמוד בשני חוגים, החוג השני שלקחתי היה אמנות. בשביל הנשמה. באוניברסיטה כיוונו אותי לאמנות מוסלמית ומכיוון שאמרו לי שאם אלמד את זה תהיה לי עבודה, בחרתי בזה ובאמת קיבלתי עבודה. זאת אומרת, זאת לא היתה הבחירה שלי מלכתחילה. אני חושבת שדווקא הצד האקדמי בחיי הוא אקראי ואילו הצד של הריקוד בא מתוכי, מפני שבאמת האהבה הגדולה שלי היא הריקוד. ברור לי שהקריירה העיקרית שלי זה האוניברסיטה והריקוד זה הובי. אילו כשהייתי צעירה היה מקובל, כמו היום, שגם בחורות נמוכות עם

טוסיק וחזה יכולות להופיע במחול מודרני, בוודאי הייתי הולכת לאקדמיה. אילו הייתי צעירה היום, אולי דווקא הייתי עושה את השילוב של מזרחי עם מחול מודרני ויוצאת כמורה או כוריאוגרפית או משהו כזה. אבל אז זה עוד לא היה אפשרי. אני חושבת שזה חיבור מקרי, אבל מכיוון שיש לי את שני הצדדים, כל צד תרם לצד השני הרבה מאוד. אני מבינה באופן טוב יותר את הרוח של האמנות, בגלל העיסוק בריקוד. בין כל האמנויות יש קשרים הדדיים, ואילו ההיכרות שלי עם האמנות ועם הדקורציות עוזרת לי למצוא בתוך ריקודי הבטן קווים שנותנים לי להתפתח בכיוון שלי."

**"פתאום הכל מדבר" - אשה
מבוגרת רוקדת מזרחי**

השנים החולפות והגוף המתבגר והולך הביאו עמם תובנות מעמיקות והבנה רחבה. מחשבות פרישה ראשונות הופיעו בסביבות גיל ארבעים, בסיום פסטיבל ישראל. אבל הסדנאות בארצות הברית ובצרפת העשירו את הידע של מילשטיין במחול המזרחי ושכללו את יכולתה. היא

¹ בין האותנטיות: בארי סימון ואחרות.
² בין האקדמיות: ד"ר לאה גביש ובתה, יעל מואב, בת אחיה של פרופ' מילשטיין.

יעל מירו היא חוקרת ומרצה למחול במכללת סמינר הקיבוצים. דוקטורנטית באוניברסיטה העברית. בין תחומי התמחותה: מחול אתני ועממי, חינוך למחול, הערכה, ביקורת ושיפוט באמנויות. מרכזת בסמינר הקיבוצים את פרויקט "שרה לוי-תנאי", שמטרתו תיעוד המורשת הענבלית והחייאתה. yael.mero@mail.huji.ac.il